

МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ ВОДНОЇ СТИХІЇ В ЛІРИЦІ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Балла Е.Ю., аспірант

Ужгородський державний університет

Первісна народна фантазія завдяки пантеїстичному світовідчужуванню витворила чимало оригінальних міфологічних образів, які органічно вросли у свідомість народу, живили його творчу уяву, про що свідчать фольклорні твори - легенди, перекази, казки, ліричні пісні тощо. Міфологію як джерело індивідуальної творчості почали використовувати поети-романтики XIX століття. Нову художню інтерпретацію міфологічного матеріалу спостерігаємо у творчості поетів-модерністів початку XX століття: Лесі Українки, О.Олеся, М.Вороного, представників "Молодої Музи". Я.Поліщук, спеціально досліджуючи "міфологічний горизонт" раннього українського модернізму, приходиться до висновку, що "міф стає одним із провідних чинників формування оригінальної поетики модернізму з її характерними культами і культками, візіями й алюзіями, легендами й утопіями, стереотипами й трюїзмами тощо" [8, 7].

У ліричній творчості В.Пачовського, одного з кращих представників раннього українського модернізму, чітко простежується не лише талановите засвоєння національного міфологічного фольклору, а й його ретрансформація в контексті індивідуальної міфотворчості. У ліричну канву його поетичних творів входять класичні образи античної міфології (Прометей, Титан, Сфінкс, демон, медуза з гадюками тощо), біблійна символіка (Бог, Вавилон, Пречиста, Каїн, Месія, рай, пекло, ангел, люд Ізраїля, старозавітні пророки - Мойсей, Осія, Єремія), і особливо національні (слов'янські або суто українські) міфологічні персонажі (русалки, повітрулі, мавки, відьми, чорти).

Особливе місце в художньому міфосвіті В.Пачовського займають водно-міфологічні образи – русалки, повітрулі, котрі належать до демонологічних персонажів так званої «нижчої міфології», яка відзначається стабільністю, збереглася майже в незмінному вигляді дотепер, бо зазнала меншого впливу християнства, ніж «вища» (віра в головних богів). А.П.Пономарьов зауважує, що русалок (мавок) «можна вважати етнічними символами національної демонології», тому що «в інших народів вони не знайшли такого поширення: у білорусів цей образ має інший вигляд («кикимора»), у росіян він зустрічається, як правило, у суміжних з Україною районах» [9, 13]. Спеціально досліджував історію походження міфів про русалок, їх вивчення в етнографічних та фольклорознавчих працях Парсамов С.С. у монографії «Водно-мифологические персонажи земного происхождения». Дослідник вважає, що «ми повинні в першу чергу включити цей образ в серію духів-уособлень природи» [4, 14-15]. Русалки в первісних народних віруваннях уособлювали водну стихію, про це свідчить і той факт, що в національному фольклорі їм в основному характерна водяна дислокація. І.Нечуй-Левицький вважає, що «русалки се богині земної води...» [3, 47], «танці русалок – то хвиля на воді, а їхні пісні – то шум хвилі, русалки люблять лоскотати, як лоскоче тіло літня тепла вода...» [3, 50].

Русалка – один із найулюбленіших образів В.Пачовського. Вона є невід'ємним елементом його морських пейзажів, їй як літературному образу притаманні усталені у фольклорній традиції риси: краса, пустотливість, здатність «залоскочувати» людей до смерті. У поетичній уяві В.Пачовського русалка – «нага красуня з зелено-синіми очима та золотою косою, перетиканою осокою» (драма «Сонце Руїни») [7,126]. Фрагментарно такий же образ вимальовується і в ліриці поета.

Однією з кращих поезій В.Пачовського є «Ніч над Угом» із збірки «Розгублені Звізди»(1927), що належить до закарпатського періоду творчості поета. Поезія має баладний мотив: над річкою Ужем ходить парубок і тужить за своєю коханою, що втопилася в річці, її душа обернулася русалкою й явилася юнакові, це приводить до трагічного фіналу – він іде на поклик «втопленої душі» і зникає серед бурхливих хвиль. Як і в народних уявленнях, де образ русалки пов'язаний з «заложним» небіжчиком (молода утоплениця або нехрещене дитя) [9, 13], у поезії Пачовського в русалку перетворюється дівчина, життя якої відібрала саме річка. Вона «чеше срібні коси», сміється, «лоскоче срібним шовком», з'являється в тиху місячну ніч – аналогічні риси притаманні русалці і в народних повір'ях. Особливо майстерно відтворює В.Пачовський звукові ефекти:

Він жажнувся – ані духа,
Місяць світить – усе слуха –
Чуєш, плаче – тихо ша!
Чуєш, плаче – шепчуть лози,
Шепчуть квіти, шепчуть бози,
Глибінь плеше: то душа! [5, 514].

Мотив поезії “Ніч над Угом” споріднений з мотивом ліричної мініатюри Г.Гайне “Лорелай”, яку В.Пачовський переклав і ввів до своєї збірки “Ладі і Марені терновий огонь мій” (1913) під назвою “Срібна царівна”. Цікаво, що цей же вірш із незначними змінами був надрукований у другому виданні “Розсипаних перлів” (1933) під назвою “Срібна русалка”. О.Грицай у великій критичній рецензії на збірку “Ладі і Марені...” писав: “Срібна царівна” – се надзвичайно невдала парафраза “Lorelei” [1, 1]. На нашу думку, переспів Пачовського не заслуговує такої категорично негативної оцінки. Хоч мотив “Срібної царівни” і “Lorelei” Гайне дійсно ідентичний, проте реалізація цього мотиву має суттєві відмінності. Пачовський трансформує Гайневську першооснову, надаючи їй конкретних національних ознак, про що свідчить уже початок поезії:

Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівча косу чеше... [5, 332].

Такий же початок має українська народна пісня, в якій фольклорознавці вбачають елементи символізації деяких складових світобудови: неба (Дунай), сонця (дівчина), сонячних променів (золоте волосся дівчини)[2, 93].

У вірші Пачовського простежується пізніший пласт народно-міфологічних уявлень – віра в демонів водної стихії – русалок. Хоч у переспіві немає прямої вказівки, що головна героїня твору – русалка, проте деякі атрибути засвідчують це: чеше косу, має “злотий волос і сріберний голос”, зачаровує козака чудовим співом і неземною красою, доводить його до трагічної загибелі.

Аналогічну баладну композицію має вірш “Сміх філі” із збірки “На стоці гір”, написаний до музики О.Людкевича “Українська баркароля”. Сюжетна канва подібна: козак тоне в Дніпрових хвилях, зачарований прекрасною русалкою. Головна зброя русалки – це її приваблива зовнішність, проти якої не можна встояти, навіть знаючи наслідки. У жодному з демонічних образів української міфології не знаходимо такого трагічного поєднання краси і підступності. “Якщо внутрішню сутність, первинне начало типових демонів складає їх злий ірраціональний дух, то для русалки первинним субстратом є зовнішня форма, яку ми назвали б квазісексуальною. Для жодного персонажа нечистої сили зовнішність не має такого функціонального значення, як для русалок,” – слушно зауважує С.С.Парсамов [4, 145-146]. Русалка В.Пачовського – еталон жіночої краси, він наділяє її всіма кращими рисами, притаманними жіночим образам його першої збірки “Розсипані перли” (1901):

Лігма на шум колише ся
Грудь як горносталь,
Як рожа личко дише,
Усточка як кораль... [5,215].

В.Пачовський вводить у художню структуру своїх творів різні елементи народних вірувань про русалок. Наприклад, у вірші “Сміється луг і річка...” русалка спостерігає за сценою кохання ліричного героя з дівчиною, ховаючись у кущах. Її присутність надає особливого еротизму поезії. За фольклорними переказами, русалок часто можна помітити на суші, особливо на русальному тижні, коли вони ховаються в кущах, лісах, траві, пустують, сміються, гойдаються на деревах, лякають і залоскочують людей до смерті. Русалка стає у ліриці Пачовського національним українським символом, про що свідчить поезія “Червона рожа, біла лелія...”, де автор стверджує, що

Над всі чужинки краща, як мрія,
З рідного краю русалка![5, 462].

У художньому міфосвіті В.Пачовського русалка уособлює також кохання – примарне, часто нещасливе, трагічне. Характерне для поета двоїсте ставлення до жінки та її краси найкраще втілюється саме в образі водяної красуні, яка манить своєю принадністю і водночас тягне у своє підводне царство смерті.

Як і в народній міфології, так і у творчій уяві Пачовського образ русалки часом ототожнюється з образом мавки, хоча частотність його вживання менша. Мавка ідентично русалці купається в річці або морі (“У сумерку літньої ночі”), або разом із лісовими демонами оберігає таємничий цвіт папороті (“Папоротин цвіт”), має принадливу зовнішність і чарівний голос. Остання ознака особливо притаманна мелюзинам – “морським богиням-співуням” [6, 348], що стають складовою частиною пейзажу в невеликій історичній поемі “Похід на Царгород”. Мелюзини – це напівриби, напівжінки; вони володіють чудовим голосом і, коли співають, то “море припиняє хвилюватися і людина може заслухатися навіки” [4, 118]. Спостерігається подібність мелюзин до давньогрецьких сирен.

В індивідуальній міфотворчості В.Пачовський змальовує ще один різновид русалок – повітрулі. Повітрулі, за свідченням самого поета, - це “русалки повітряні з крилами, заховані повір’ям на Закарпатті”[6, 348]. На відміну від традиційних русалок, що мають згубний вплив, вони наділені тільки позитивними рисами. Оскільки повітруля завдяки крилам має здатність рухатися в повітрі, то для ліричного героя поезії Пачовського “Червона рожа, біла лелія...” вона є втіленням духу рідної землі. У вірші “Моя Люсю, серце хворе” створюється антиномія русалка – повітруля, де русалка – це втілення

жіночої принадливості, спокуси, що приносить розчарування, а повітруля – символ творчості, натхнення, одна з іпостасей Музи:

Повітруля злотокрила
 З віч серпанок відслонила,
 Я зирнув у личко їй –
 Аж то ти, моя царівно,
 Летом крил до мене рівна,
 Моя Музо, світе мій![5, 470].

Демонічні образи водної стихії становлять невід’ємну частину міфосвіту В.Пачовського – талановитого поета-мариніста, знавця та інтерпретатора національного фольклору. Один із найулюбленіших образів Пачовського – русалка – привносить у його міфопоетику елемент фантастики, бо є надприродною істотою, та елемент еротики завдяки сексуальній зовнішності.

ЛІТЕРАТУРА

- Грицай О. З літературних новин. Василь Пачовський: Ладі й Марені терновий огонь мій // Діло. – Львів, 1913. – Ч.138.
- Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О. Українські символи. – К., 1994. – 140с.
- Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ “Обереги”, 1992. - 88с.
- Парсамов С.С. Водно-мифологические персонажи земного происхождения. – Кировоград, 1995. – 321с.
- Пачовський В. Зібрані твори. – Філадельфія-Нью-Йорк-Торонто, 1984 – Т.1: Поезії. – 744с.
- Пачовський В. Похід на Царгород // Дзвони. – 1934. – Ч.8-9 – С. 346-348.
- Пачовський В. Сонце Руїни: Трагедія козацької України. В 3-х діях, 33 явах. – Жовква-Київ: Накл. автора, 1911. – 214с.
- Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Літературознавчі студії. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 296с.
- Пономарьов А.П. Царина народної уяви та її класичні розробки / Українці: народні вірування, повір’я, демонологія / Упор. А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк. – К.: Либідь, 1991. – 640с.